

“HUQUQIY SAVODXONLIK NEGA MUHIM?”

Jamoat xavfsizligi universiteti

Maxsus fakulteti Yurisprudensiya yoʻnalishining

birinchi bosqich talabasi

Sidikova Sayora

Annotatsiya

Huquqiy savodxonlik shaxsning o'z huquq va majburiyatlarini bilishi, qonunlarga rioya qilishi hamda huquqiy munosabatlarda faol ishtirok etish qobiliyatini anglatadi. Ushbu maqola jamiyatda huquqiy savodxonlikning ahamiyatini atroflicha tahlil qiladi, uning fuqarolarning huquqlarini himoya qilishdagi, adolatni ta'minlashdagi va demokratik jarayonlarda faol ishtirok etishdagi rolini yoritadi. Huquqiy bilimlar shaxslarga o'z manfaatlarini himoya qilish, huquqiy muammolarni samarali hal etish va qonun ustuvorligini mustahkamlash imkonini beradi. Natijada, huquqiy savodxonlik ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va davlat boshqaruvida shaffoflikni oshirish uchun fundamental ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit soʻzlar: Huquqiy Savodxonlik, Huquqlar, Qonun Ustuvorligi, Fuqarolik Jamiyati, Adolat, Huquqiy Madaniyat, Demokratik Ishtirok

Kirish

Huquqiy savodxonlik jamiyatning har bir a'zosi uchun o'z huquq va majburiyatlarini anglash, qonunlarga rioya qilish va huquqiy munosabatlarda faol ishtirok etish qobiliyatini ifodalovchi muhim tushunchadir. O'zbekistonda demokratik huquqiy davlat qurishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar davrida fuqarolarning huquqiy savodxonligi, ongi va madaniyatini yuksaltirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, qonunlarga rioya qilish va boshqalarning huquqlarini hurmat qilish majburiyatdan ko'ra kundalik odatga aylanishi shart [1].

Rivojlangan jamiyat yuqori huquqiy ongini, ijtimoiy-siyosiy faollikni va islohotlarga daxldorlik tuyg'usini talab etadi, bularning barchasi huquqiy madaniyatning keng tushunchasining ajralmas qismidir [1].

O'zbekiston Konstitutsiyasi, xususan, uning 2-bo'limi va boshqa qonun hujjatlari shaxsning huquqiy maqomini, ya'ni uning jamiyatdagi, davlatdagi va boshqa shaxslar bilan munosabatlardagi haqiqiy o'rnini belgilaydi, bu BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga to'liq mos keladi [2, 4]. Ushbu maqom huquq layoqati, asosiy huquq va majburiyatlar, qonuniy manfaatlar, fuqarolik va huquqiy javobgarlik kabi fundamental elementlarni o'z ichiga oladi [2]. Biroq, tahlillar shuni ko'rsatadiki, huquqiy ta'lim va tarbiyaning tizimsizligi, oila va fuqarolik jamiyati institutlarining yetarli darajada jalb etilmaganligi, ayniqsa yoshlar orasida salbiy ta'sirlarga qarshi huquqiy immunitetni shakllantirishda kompleks yondashuvning yo'qligi kabi tizimli muammolar saqlanib qolmoqda [1].

Jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish bo'yicha sa'y-harakatlar samaradorligini oshirish maqsadida 2019-yil 9-yanvarda Prezident Farmoni qabul qilinib, unda "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi" tasdiqlandi [1]. Ushbu konsepsiya umumiy qoidalarni, asosiy maqsadlarni, beshta bob bo'yicha asosiy yo'nalishlarni va tizimni tubdan takomillashtirishdan kutilayotgan natijalarni belgilaydi. Huquqiy savodxonlik nafaqat shaxsiy huquqlarni himoya qilish, balki fuqarolik faolligini oshirish, jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash va barqaror rivojlanish garovi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi [3, 5]. Ushbu maqola huquqiy savodxonlikning mohiyati, uning jamiyatdagi ahamiyati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan.

Asosiy qism

Huquqiy savodxonlikning ahamiyati shaxsning o'z huquq va erkinliklarini anglab yetishi, ularni samarali himoya qila olishi hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishi bilan bevosita bog'liqdir. Fuqarolar o'zlarining Konstitutsiya va boshqa qonun hujjatlarida mustahkamlangan huquqiy maqomini, ya'ni umumiy, maxsus va individual

huquq hamda majburiyatlarini chuqur tushungandagina, davlat organlari va boshqa shaxslar bilan munosabatlarda o'z manfaatlarini himoya qila oladilar [2]. Bu bilimlar shaxsga nafaqat fundamental huquqlarini himoya qilish, balki ularni amalga oshirish mexanizmlarini ham o'rgatadi, natijada fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtiroki kuchayadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, davlatning inson va uning qadr-qimmatiga bo'lgan e'tibori Konstitutsiyaning asosiy g'oyalaridan biridir [4]. Bu tamoyilning amalda ro'yobga chiqishi uchun fuqarolarning o'zlari ham huquqiy jihatdan savodli bo'lishlari, o'z qadr-qimmatlarini himoya qilishga qodir bo'lishlari lozim. Huquqiy savodxonlik fuqarolarga davlat organlarining qarorlari ustidan shikoyat qilish, sudga murojaat etish va huquqlarini tiklash bo'yicha samarali choralar ko'rish imkoniyatini beradi.

Fuqarolik faolligi huquqiy savodxonlikning muhim natijasidir. Huquqiy jihatdan savodli fuqarolar jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga befarq bo'lmaydilar, balki ularda faol ishtirok etadilar. Ular saylovlarda ongli ravishda ovoz beradilar, jamoat nazoratini amalga oshiradilar, nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) va siyosiy partiyalar faoliyatida qatnashadilar, qonun loyihalarini muhokama qilishda o'z fikrlarini bildirish orqali qonunchilik jarayonlariga ta'sir ko'rsatadilar [4]. "Hurriyat" gazetasi va Oliy Majlis huzuridagi Jamoat fondi tomonidan tashkil etilgan "Huquqiy savodxonlik – kamolot garovi" loyihasi doirasidagi tadbirlar yoshlarning fuqarolik burchlariga sodiqligini va milliy taraqqiyot uchun huquqiy savodxonlik zarurligini anglashiga yordam beradi [3].

Huquqiy savodxonlik fuqarolarga korrupsiya, jinoyatchilik va boshqa salbiy illatlarga qarshi kurashishda faol ishtirok etish imkonini beradi. O'z huquqlarini bilgan shaxs huquqbuzarliklarga nisbatan murosasiz munosabatda bo'ladi, ularni fosh etishga intiladi, bu esa jamiyatda qonun ustuvorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shuningdek, huquqiy savodxonlik shaxsning o'z majburiyatlarini, jumladan, soliq to'lash kabi fuqarolik burchlarini o'z vaqtida va to'liq bajarishini ta'minlaydi, bu esa davlat byudjetining barqarorligiga va iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [3]. Fuqarolarning huquqiy savodxonligi ularning o'zaro munosabatlarida ham adolat va

o‘zaro hurmat tamoyillariga rioya qilishiga yordam beradi, nizolarni huquqiy yo‘l bilan hal etish madaniyatini shakllantiradi, bu esa jamiyatda ijtimoiy totuvlik va barqarorlikni ta‘minlashning muhim omilidir.

Huquqiy savodxonlik jamiyatda qonun ustuvorligini ta‘minlashning asosiy shartlaridan biridir. Qonun ustuvorligi deganda, barcha fuqarolar, davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonun oldida tengligi, qonunlarga so‘zsiz rioya etishi tushuniladi. Huquqiy savodli jamiyatda fuqarolar qonunlarning mazmun-mohiyatini tushunadilar, ularga ongli ravishda amal qiladilar va boshqalardan ham shuni talab etadilar. Bu esa majburiyatdan ko‘ra kundalik odatga aylangan qonunga rioya qilish madaniyatini shakllantiradi, degan Prezident Shavkat Mirziyoyevning fikrlarini tasdiqlaydi [1]. Qonun ustuvorligi ta‘minlangan jamiyatda korrupsiya, jinoyatchilik va boshqa huquqbuzarliklar uchun zamin kamayadi, chunki fuqarolarning huquqiy befarqligi va savodsizligi jinoyatchilikning ildiz otishiga sharoit yaratadi [3].

Qonun ustuvorligi barqaror iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim garovidir. Investorlar va tadbirkorlar qonunlar aniq, shaffof va barqaror bo‘lgan, sud tizimi mustaqil va adolatli ishlaydigan mamlakatlarga sarmoya kiritishni afzal ko‘radilar. Fuqarolarning huquqiy savodxonligi sud hokimiyatining mustaqilligini ta‘minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Agar fuqarolar sudlarning mustaqilligini qadrlasalar va sud jarayonlariga har qanday aralashuvga qarshi tursalar, bu sud tizimining adolatli va xolis ishlashiga yordam beradi [5]. Sudlarning mustaqilligini ta‘minlash bo‘yicha qonun loyihasining ishlab chiqilishi ham ushbu yo‘nalishdagi davlat siyosatining ustuvorligini ko‘rsatadi [5].

Barqaror rivojlanish nafaqat iqtisodiy o‘rishni, balki ijtimoiy adolat, ekologik xavfsizlik va inson huquqlarining himoyasini ham o‘z ichiga oladi. Huquqiy savodxonlik fuqarolarga ushbu sohalaridagi qonuniy normalarni tushunish va ularga rioya qilish imkonini beradi. Davlat tomonidan qonunchilikni muntazam inventarizatsiya qilish, eskirgan qonunlarni yangilash va yangi qonunchilik harakatlari rejasini ishlab chiqish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar [5] ham huquqiy

savodxonlikni oshirishga, qonunlarning tushunarli va dolzarb bo‘lishiga xizmat qiladi. Shuningdek, huquqiy savodxonlik jamiyatda ijtimoiy-siyosiy faollikni oshiradi va islohotlarga daxldorlik tuyg‘usini shakllantiradi [1]. Fuqarolar o‘z huquq va majburiyatlarini anglagan holda, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning mohiyatini tushunadilar, ularni qo‘llab-quvvatlaydilar va ularda faol ishtirok etadilar. Bu esa islohotlarning samaradorligini oshirishga va ularning jamiyatda keng qabul qilinishiga yordam beradi. Sog‘liqni saqlash, ta‘lim, transport va kommunal xizmatlar kabi sohalarda davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish [5] kabi tashabbuslar huquqiy bilim va ishtirokni talab etadi.

O‘zbekistonda huquqiy savodxonlikni oshirish borasida sezilarli ishlar qilinayotganiga qaramay, bu yo‘nalishda bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Tahlillar huquqiy ta‘lim va tarbiyaning tizimsizligi, oila va fuqarolik jamiyati institutlarining yetarli darajada jalb etilmaganligi, ayniqsa yoshlar orasida salbiy ta‘sirlarga qarshi huquqiy immunitetni shakllantirishda kompleks yondashuvning yo‘qligi kabi kamchiliklarni qayd etgan [1]. Bu muammolar huquqiy savodxonlik darajasining past bo‘lishiga, fuqarolarning o‘z huquqlarini bilmasligiga va huquqiy munosabatlarda passiv bo‘lishiga olib keladi.

Huquqiy ta‘lim tizimidagi tizimsizlik maktabgacha ta‘limdan oliy ta‘limgacha bo‘lgan bosqichlarda huquqiy bilimlarning uzluksiz va izchil berilmasligida, o‘quv dasturlarida yetarli o‘rin egallamasligida hamda o‘qitish metodikasi va materiallarining zamonaviy talablarga mos kelmasligida namoyon bo‘ladi. Pedagog kadrlarning malakasi ham takomillashtirishni talab etadi. Oila huquqiy tarbiyaning birinchi bo‘g‘ini bo‘lishiga qaramay, ko‘plab oilalarda huquqiy masalalar muhokama qilinmaydi. Fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy targ‘ibotdagi salohiyati to‘liq ishga solinmaydi. Ayniqsa, yoshlar orasida salbiy ta‘sirlarga qarshi huquqiy immunitetni shakllantirishda kompleks yondashuvning yo‘qligi ularni buzg‘unchi g‘oyalar ta‘siriga moyil qiladi [1, 3].

Birinchidan, huquqiy ta‘lim va tarbiya tizimini tubdan takomillashtirish lozim. Bu barcha bosqichlarda huquqiy bilimlarni uzluksiz va izchil o‘qitishni, o‘quv dasturlariga

amaliyotga yo'naltirilgan, interaktiv usullarni joriy etishni nazarda tutadi. Ikkinchidan, oila va fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy savodxonlikni oshirishdagi rolini kuchaytirish kerak. Ota-onalar uchun maxsus dasturlar, NNTlarning huquqiy targ'ibot va bepul yuridik yordam faoliyatini qo'llab-quvvatlash muhimdir. Uchinchidan, yoshlar orasida huquqiy immunitetni shakllantirishga qaratilgan maqsadli dasturlarni ishlab chiqish, ijtimoiy tarmoqlar orqali huquqiy bilimlarni yetkazish samaradorligini oshirish lozim. To'rtinchidan, qonunchilikni takomillashtirish va uning ijrosini ta'minlash mexanizmlarini mustahkamlash ham huquqiy savodxonlikni oshirishga xizmat qiladi. Mavjud qonunchilikni muntazam inventarizatsiya qilish, eskirgan hujjatlarni yangilash [5] va sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash [5] fuqarolarning adolatga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Huquqiy savodxonlikni shakllantirish va targ'ib qilishda xalqaro va milliy tajribalarni o'rganish, ularning ilg'or jihatlarini o'zlashtirish muhimdir. Xalqaro miqyosda ko'plab davlatlar fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirishga qaratilgan turli mexanizmlarni joriy etgan. BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi [2] kabi fundamental hujjatlar inson huquqlarining universal tamoyillarini belgilab berar ekan, ularni har bir shaxsga yetkazish zaruratini ta'kidlaydi. Rivojlangan mamlakatlarda maktab o'quv dasturlariga "fuqarolik huquqi" yoki "konstitutsiyaviy huquq asoslari" kabi fanlar majburiy kiritilgan bo'lib, bu yosh avlodda huquqiy ongni erta yoshdan shakllantirishga xizmat qiladi. Jamoat huquqiy axborot kampaniyalari, bepul yuridik yordam xizmatlari, onlayn huquqiy resurslar va mobil ilovalar orqali ma'lumotlarni keng tarqatish amaliyoti keng qo'llaniladi. Xalqaro tashkilotlar ham ko'plab mamlakatlarda huquqiy ta'lim va islohotlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha loyihalarni amalga oshirmoqda.

O'zbekistonda huquqiy savodxonlikni oshirish bo'yicha milliy tajriba ham boy va izchil rivojlanib bormoqda. Prezidentning 2019-yil 9-yanvardagi Farmoni bilan tasdiqlangan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi" [1] bu boradagi asosiy strategik hujjatdir. Ushbu konsepsiya huquqiy madaniyatni yuksaltirishning umumiy qoidalarini, asosiy maqsadlarini, beshta bob bo'yicha asosiy yo'nalishlarini va

tizimni tubdan takomillashtirishdan kutilayotgan natijalarni belgilab bergan. Konsepsiya doirasida huquqiy targ‘ibot va ta‘limning yangi mexanizmlari joriy etilmoqda.

Ta‘lim tizimi orqali: Maktab, kollej va oliy ta‘lim muassasalarida huquqiy fanlarni takomillashtirish, o‘quv dasturlariga huquqiy bilimlarni integratsiya qilish. Nodavlat oliy ta‘lim muassasalarining tashkil etilishi [5] huquqiy ta‘lim imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar: Televideniye, radio, gazeta-jurnallar, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali huquqiy tushuntirish ishlarini olib borish. "Hurriyat" gazetasi loyihasi [3] bunga misol bo‘la oladi.

Davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligi: Adliya vazirligi, Prokuratura kabi davlat organlari tomonidan aholi o‘rtasida huquqiy targ‘ibot tadbirlarini o‘tkazish. NNTlar orqali bepul yuridik yordam ko‘rsatish va savodxonlikni oshirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish.

Qonunchilikni takomillashtirish va ochiqligi: Qonun hujjatlarining matnlarini keng omma uchun ochiq va tushunarli shaklda e‘lon qilish, elektron bazalarda joylashtirish. Qonunchilikni muntazam inventarizatsiya qilish va eskirgan normalarni yangilash [5] fuqarolarning qonunlarga ishonchini oshiradi.

Sud-huquq islohotlari: Sud hokimiyatining mustaqilligini ta‘minlash, sud jarayonlarining shaffofligini oshirish va sud qarorlarining ijrosini ta‘minlash mexanizmlarini takomillashtirish [5] fuqarolarning adolatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Ushbu mexanizmlar huquqiy savodxonlikni nafaqat nazariy, balki amaliyotda ham mustahkamlashga qaratilgan. Xalqaro tajribadan olingan eng yaxshi amaliyotlarni milliy sharoitlarga moslashtirgan holda joriy etish orqali O‘zbekistonda huquqiy savodxonlik darajasini yanada yuksaltirish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, huquqiy savodxonlik shaxsning o‘z huquq va majburiyatlarini anglab, jamiyatda faol ishtirok etishi, qonun ustuvorligini ta‘minlash va

barqaror rivojlanishga erishishning asosiy omilidir. Mavjud tizimli muammolarga qaramay, O'zbekistonda huquqiy ta'limni takomillashtirish, oila va fuqarolik jamiyati institutlari rolini kuchaytirish hamda qonunchilikni modernizatsiya qilish orqali fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish bo'yicha izchil choralar ko'rilmogda. Kelajakda bu sa'y-harakatlar jamiyatda adolat va qonuniylik tamoyillarini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatova N.X. Huquqiy madaniyat va huquqiy ongni shakllantirishda ta'limning o'рни. Yuridik fanlar axborotnomasi, 2021, № 4. – <https://cyberleninka.ru/article/n/uquqiy-madaniyat-va-uquqiy-ongni-shakllantirishda-talimning-orni>
2. Qurbonov A.A. Fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirishda davlat organlarining roli. Jamiyat va boshqaruv, 2022, № 2. – <https://uzjournals.edu.uz/jb/vol1/iss2/2/>
3. To'laganov S.S. Yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirishning dolzarb masalalari. Huquqshunoslik fanlari axborotnomasi, 2023, № 1. – <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarning-uquqiy-savodxonligini-oshirishning-dolzarb-masalalari>
4. Raxmatullayeva D.A. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. O'zbekiston qonunchiligi tahlili, 2022, № 3. – <https://uzjournals.edu.uz/uzl/vol1/iss3/10/>
5. Karimova G.A. Aholining huquqiy savodxonligini oshirishda nodavlat notijorat tashkilotlarining o'рни. Demokratlashtirish va inson huquqlari, 2021, № 2. – <https://uzjournals.edu.uz/dih/vol1/iss2/10/>
6. Xaydarov B.M. Huquqiy ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirishning dolzarb yo'nalishlari. Adliya xabarnomasi, 2020, № 4. – <https://uzjournals.edu.uz/ax/vol1/iss4/1/>
7. Xolmatov A.A., Abdullayev B.B. Huquqiy savodxonlikni oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o'рни. Huquqiy tadqiqotlar jurnali, 2023, № 1. – <https://journal.proacademy.uz/index.php/jlr/article/view/106>
8. Xudoyberdiyev S.R. Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatida aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari. Falsafa fanlari doktori (PhD)

dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2021.– <https://library.ziyonet.uz/uz/book/download/123304>

9. G'ofurov M.M. Huquqiy savodxonlikni oshirishda media makonning ahamiyati. O'zbekiston qonunchiligi tahlili, 2023, № 4. – <https://uzjournals.edu.uz/uz1/vol1/iss4/12/>

10. Xolmatov A.B. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishda jamoatchilik nazoratining o'rni. Huquqshunoslik fanlari axborotnomasi, 2022, № 3. – <https://cyberleninka.ru/article/n/uquqiy-ong-va-uquqiy-madaniyatni-shakllantirishda-zhamoatchilik-nazoratining-rni>